

הוראת הגמרא בחינוך הדתי

ראשית, ברצוני להודות לכותבי המאמרים הרבים בתחום הוראת תלמוד, מאמרים אלה גם אם הם "משדרים" ייאוש, יהוו תמריץ (trigger) למכוני ההוראה, מפקחים, חוקרים בתחום ומנהיגי החינוך הדתי למצוא שיטות הוראה מתקדמות להוראת התלמוד. ניתן לחוש את הכאב והחרדה של ר"מים, רבנים ומחנכים לנוכח המצב, עד כדי כך שהם מוכנים לערער על מורשת של 1,500 שנה של לימוד שקלא וטריא הטבוע בנפש העם היהודי. בכל ההיסטוריה שלנו בגלות, עם ישראל השקיע את ממונו, מרצו ומסר את נפשו, כדי להתנצח בהוויות אביו ורבו.

לפני כשבעים שנה כאשר אדם היה מתאשפז בבית חולים היה נבדק בשבע בדיקות גופניות שגרתיות, שהיו הנוהל המקובל. היום הנכנס להתאשפז נבדק בשלושים ושבע בדיקות. אין אדם הסובר שחדר הניתוח, המעבדות ומחלקות האישפוז בבית חולים היום נראים כמו בתחילת המאה - ברור שיש התקדמות עצומה. עכשיו ננסה להביט בתחום החינוך. איך נראית הכיתה היום לעומת זו של תחילת המאה?

רוב המורים והמחנכים יאמרו שהיא נראית בדיוק אותו הדבר. אין שינוי בדרכי ההוראה ובאיכות הספרים, בוודאי בתחום הוראת הגמרא¹. הפער שבין ההתפתחות בתחום הרפואה להתאבנות בתחום דרכי הוראת הגמרא, נעוץ בהבדל בדרכי ההתמודדות של "חברי הגילדה" המקצועית. רופא ניגש לכל פציינט מנקודת מבט מחקרית. הוא בוחן מהם הסימפטומים ובדק מה קיים במחקר כדי להבריא את החולה. אם אין מחקר מוקדם הוא בעצמו מבצע מחקר, מנסה לזהות קבוצות סיכון, בדק תרופות שונות בצורה זהירה, מבצע בדיקות מעבדה שונות, ומתייעץ עם המומחים בנושא.

בישיבות התיכונים מלמדים גמרא כארבע עד חמש שעות כל יום. בחטיבות הביניים מלמדים גמרא בשעתיים הראשונות של היום ובהחלט זו "גולת הכותרת" של החינוך הדתי, ויש יחס לגמרא של "אין לך מידה גדולה מזו"². אך האם המחקר והניסיון לשפר את דרכי הוראת הגמרא עומדים באיזה שהוא יחס לשאר המקצועות? בינתיים קיימת "בכיינות" על המצב, ומאמרים אינטואיטיביים על דרכי הוראה, אך אין מחקר אמפירי, אין מומחים שניתן

1. יש שיטענו שהמצב רק החמיר. בעבר היו מורים בעלי תואר דוקטור וראשי ישיבות שלימדו בבית ספר יסודי ובוודאי בחטיבות הביניים ובתיכון, היום לא ניתן למצוא מורים בעלי תואר דוקטור בחינוך היסודי.

2. בבא מציעא דף לג, ע"א.

להתייעץ איתם, אין מפקחים ומדריכים המומחים בתחום בחינוך הממלכתי הדתי, ואין הפריה הדדית בין אנשי המקצוע³. כאשר יש הצלחה בגישה מסוימת⁴ או כישלון האם יש הפקת לקחים כל שהיא?

האחריות למצב העגום מוטלת על ראשי המנהיגות הדתית ועל ראשי המכללות להכשרת מורים. המרצים המלמדים את התלמידים הוראת התלמוד, האם הם חוקרים, או מורים שחוקים שלא מצאו את מקומם במערכת החינוך? כמה שנים כבר אינם מלמדים במערכת החינוך? מה היה הרכב האוכלוסייה שהם לימדו כשהיו מורים (לפני כעשרים שנה)? האם תהליכי החשיבה של התלמידים של היום לא השתנו בעקבות הכבלים והאינטרנט? לפי המחקרים - כבר כיום יחידות הלימוד בבית ספר צריכים להיות ביחידות של פחות מ-7 דקות, בעקבות השתלטות ה-MTV על נפשו של הצעיר.

ברצוני להגיב בעיקר על שלוש הצעות שהועלו לאחרונה כפתרון למשבר (אמיתי או מדומה) של הוראת תלמוד:

1. על מערכת החינוך למצוא תחליף ללימודי תלמוד⁵, "הכיוון הנדרש הוא העברת הדגש מגמרא למשנה" ו/או לימוד היד החזקה להרמב"ם בשיבות התיכונים⁷.

3. ברפואה יש אין סוף אתרי אינטרנט של קבוצות דיון בין רופאים, על כל תופעה קיימת ספרות עניפה ויש עבודה משותפת ומחקרים משותפים בין בתי חולים ואוניברסיטאות ברחבי תבל.

4. כדוגמת הקמת כולל אברכים בשיבת "חורב", כשחלקם בוגרי סיירות והם יוצרים קשר בלתי פורמלי עם התלמידים.

5. לדעת פרופסור מנחם כהנא מהאוניברסיטה העברית יש לתופעת ההרגל לכלים וויזואליים השפעה שלילית על הבנת טקסטים בכלל וטקסטים תלמודיים בפרט.

6. הרב אהרן ליכטשטיין ראש ישיבת הר עציון "במשוך היובל" - 50 שנה למדרשית נועם, תשנ"ו, "אם ישנם תלמידים לא מעטים אשר ריבוי לימוד הוויות דאביי ורבא מניב באישיותם יכול דל של ידע, כושר, וזיקה, ולעתים אפילו מוליך נוגדנים, מחובתנו לבחון את המתכונת מחדש, כן מופיע ב"מימד" גליון 17, אב תשנ"ט.

7. הרב אהרן ליכטשטיין כותב שהטעם, "עם זאת, יתכן שבמסגרת תרבות בת-זמננו, מנת תסכול רבים מתלמידינו מחריפה עוד יותר; ובהתאם, אף השאיפה לתמצות ובהירות. מצד אחד, דובר ונכתב רבות על רתיעת מי שגדל על ברכי תקשורת אלקטרונית וסיפוקה המיידי להשקיע בלימוד תחומים שדורשים עמל ורק מבטיחים תמורת הפירות לטווח ארוך. מאידך, באווירה ליברלית ואינדיבידואליסטית, אין החניך הממוצע מוכן לכופף רצונו ולהתמסר למה שאין לבו חפץ.

מעל לכל, לחלק גדול מאוכלוסיית תלמידי חמ"ד (ומקבילותיו בחו"ל) חסר רקע משפחתי וחברתי הרווי יראת שמים שהיה ממריץ אותם לדבוק במשימת לימוד הגמרא מכוח תודעת קדושתה. התוצאה הכוללת הינה כי רבים מחניכיו יוצרים היכרות עם הגמרא ברמה המספקת לסלוד הימנה אך שאינה חושפתם לעומקה, עוצמתה, ויפעתה" ("במשוך היובל" - 50 שנה למדרשית נועם, תשנ"ו).

2. על מערכת החינוך לעשות סלקציה ולבחון את הבסיס והמסגרת להפריד בין תלמידים הלומדים תלמוד לאלה הלומדים משנה. למרות שהמציע אינו נוקט במונח בעל הקונוטציה הקשה - סלקציה, הצעתו להשקיע מאמצים ותקציבים להפרדה בין סוגי התלמידים, תביא בפועל לסלקציה כזו.

3. אין להתחיל את הוראת הגמרא בבית הספר היסודי. הוראת הגמרא בגיל צעיר גורמת להרגלים של שטחיות ו"לעבור על הגמרא" ללא הבנה עמוקה של הסוגיא הנלמדת.⁸ על הנער להתחיל גמרא רק בכיתה ט', לאחר סיום בית ספר יסודי. מסתמכים על שיטת המהר"ל⁹ ועל מה שנאמר בפרקי אבות "בן חמש עשרה לתלמוד".

ראשית, הייאוש וזעקת הקושי אינם חדשים. כל דור ודור וזעקתו בדבר הקושי שמורים מרגישים בהוראת תלמוד. לפני כשבעים שנה כתב ח"י אבידוב בעיתון "הצפה", (כ"ז באדר תרצ"ט): "לפני שבע שנים (1932) עובדה ונערכה תכנית לימודים הנהוגה בבתי"ס העממיים של המזרח, נתברר שאין תכנית זאת נותנת פתרונות מספיקים לפרובלימות של החינוך הדתי". גם לאחרונה ("שמעתין", גיליון 140) כתבו מחנכים על אותם קשיים ועל הלבטים שנתקלים בהם בעת הוראת התלמוד, והם חיפשו פתרונות לאותם קשיים (כגון הפיכת הסוגיא לרלוונטית).

במשך שבעים שנה לא נעשה מאמץ כן על ידי מערכת החינוך כדי למצוא דרכי הוראה ודידקטיקה מתאימות כדי לחבב את מקצוע התלמוד על התלמידים. האם יוכלו המנהיגים וראשי החינוך הדתי להרשות לעצמם לא לעשות מאמץ עליון כדי למצוא פתרון או אפילו פתרון חלקי להקל את התלמוד על התלמידים ולחבב עליהם את המקצוע?

נמצאו גם קשיים גדולים בהוראת המשנה וההלכה למרות שאין בעיות של "שפה קשה, תחביר מוזר ומבנה מביך". כמורה וותיק מצאתי שקל יותר ללמד גמרא מפאת הלהט, המתח, הגלישה לתחומים חדשים, אי הוודאות, האתגר, העצמה ומלחמתה של התורה העיונית. מצאתי שהגלישה לנושאים חדשים בתוך אותה סוגיא מהווה יתרון ולא חסרון. תלמידים מוצאים דווקא את מקצועות ההלכה והמשנה כמקצועות המשעממים ביותר בבית הספר משום שאין לזכותם התכונות שהזכרתי.

לדעתי, יותר קל לחקור ולהשקיע מאמצים במציאת שיטות הוראה חלופיות בהוראת הגמרא שנהוגה כבר בבתי הספר, מלמצוא שיטות הוראה מתוחכמות

8. מופיע ב"מימד" גליון 17, אב תשנ"ט.

9. כן סובר הרב בארי שהקים מספר בתי ספר המלמדים על פי מה שנאמר בפרקי אבות.

להוראת משנה והלכה, תחום שבו יש למחנכים פחות התנסות. במקביל יש צורך למצוא דרכי הוראה לאגדה, למשנה ולהלכה שהם תחומים מוזנחים בבית הספר.

בקשר לטענה השנייה, הרי העוסקים בחינוך וחוקריו מנסים למצוא שיטות לאינטגרציה ולא לבדלנות. אני מלמד גמרא גם כיתות מקדמות ובעבר גם ילד פגוע מוחין. הילד לא היה מסוגל לכתוב וביתי עבורו תכנה מיוחדת במחשב כדי שיוכל לענות על התשובות באמצעות הקלדת מספר מועט של מילים במחשב. בפגישתי עם הילד הנ"ל (עכשיו בן 21), הוא דיבר בגאווה על כך שלמד בחטיבת הביניים גמרא. האם יש לנו זכות למנוע מתלמידינו (גם מאלה עם פיגור קל) את לימוד "חוט השדרה" של תרבותנו היהודית?

כמו שנוזכר במאמרים¹⁰, הקשיים לביצוע סלקציה הם עצומים:

- * בעיות תקציב ואדמיניסטרציה.
- * השאלה על איזה בסיס ומסגרת לבצע את הסלקציה.
- * האם הסלקציה תתבצע על בסיס מוסדות או על בסיס כיתות באותו מוסד.
- * מאיזה גיל תונהג סלקציה זו.
- * על פי אלו קריטריונים תונהג הסלקציה - על פי בחירה או קביעה?
- * מה יהיה היחס בין הקבוצות (10% ילמדו תלמוד או 90%).
- * בעיות מוסריות, חברתיות ודתיות.
- * התנשאות מצד אחד ודימוי עצמי נמוך מצד שני.

נדמה שכותבי המאמרים עצמם הבהירו בצורה יוצאת מהכלל מדוע אין אפילו להעלות על הדעת תכנית שכזו. נדמה כי מחקר בתחום זה ידרוש יותר מאמצים ממציות שיטות הוראה חלופיות שתהיינה יעילות לכל האוכלוסיות כגון הכנת "פרקי גמרא" מיוחד לתיכונים, למידה באמצעות מולטימדיה ואינטרנט, כדי שהחומר יתאים גם לציבור שאינו שומר תורה ומצוות. באופן טבעי, מי שיסבול מתכנית ה"סלקציה" יהיו התלמידים שהם בעלי מחכ"ל נמוך. האם עלינו לוותר עליהם מלכתחילה? והרי כבר אמרו רבותינו: היזהרו בבני עניים שמהם תצא תורה".

הרב משה פיינשטיין פסק בשו"ת "אגרות משה" חלק יו"ד ד' סימן כט ד"ה ולחייב את:

"ואמר רבא סך מקרי דרדקי עשרין וחמשה ינוקי וכו' הא הוצרכה לה חיוב על פרנסי העיר שיראו שיהיה בכל עיר ועיר מלמדים קבועין לתינוקות, ולא יצטרכו להוליך את הילדים לעיר אחרת. שא"א אפשר שכל אחד מהאבות ישלם בעצמו כפי שפסק בעצמו עם המלמד, וכשהיה האחד עני הוצרך בעצמו לחזור על

10. כדוגמת מאמרו של הרב אהרן ליכטנשטיין (תשנ"ו) ורבים אחרים.

הפתחים לשלם. מ"מ מלשון מושיבין, משמע דהוא גם משלמין, דסתמא המושיבין הם המשלמים מאחר דלא נתפרש. וגם כיוון שתקנת יהושע בן גמלא הייתה כדי שכל ילדי ישראל ילמדו, לא רק מי שיש לו אב, היה דואג גם על בני עניים וגם על אלו שהאב לא ירצה לשלם".

אם מוטל על הציבור לשלם עבור חינוכו, גם מוטלת עליו ועל מנהיגיו החובה למצוא שיטות הוראה מתוככמות ללמדו.

"נער הייתי וגם זקנתי" - מה היינו אומרים לתלמידים שעכשיו משמשים כר"מים בישיבות תיכוניות יוקרתיות לאחר שלמדו מספר שנים בישיבות הסדר. חלקם באים ממשפחה שבה אין קובעים עתים לתורה, ולמדו בבית ספר ממ"ד רגיל (4 שעות שבועיות תלמוד).

אם לא היו לומדים גמרא ביסודי, בחטה"ב ובתיכון, האם היו מגיעים להיות ר"מים בישיבות? מה היינו אומרים לתלמיד שבא מרקע של מחכ"ל נמוך משכונת מצוקה, והוא לומד בישיבת הסדר יוקרתית כבר מספר שנים. יש לי אין ספור דוגמאות מעשרים ושבע שנות הוראה שלי בממ"ד, שאינו תורני, שאוכל להביא לפני הקוראים, אך מפאת צנעת הפרט לא אפרט.

היה לי תלמיד שהיה חלש בכל המקצועות. לשיטת ה"סלקציה" מכיוון שאין לתלמיד זה יכולת קוגניטיבית גבוהה, היה עליו ללמוד רק משנה ורמב"ם. התלמיד הנ"ל היה בעל יכולת גבוהה בציוור, והזדהה עם הסוגיות באמצעות ציורי "קומיקס" של האגדות, ושרטוט מהלכי הסוגיא בצורה ויזואלית. התלמיד הזה למד מעל אחת עשרה שנים בישיבת הסדר יוקרתית והיה עורך את הוצאת הספרים של הישיבה. האם תלמיד זה היה מגיע לישיבה ללא לימוד גמרא? הוא בוודאי לא היה עובר את מבחני הכניסה "לכיתת גמרא".

לטענת אלה הסוברים שאין להתחיל ללמוד תלמוד לפני כיתה ט' משום שנאמר - "בן חמש למקרא, בן עשר למשנה, בן שלש עשרה למצוות, בן חמש עשרה לגמרא" (אבות פרק ה'). בדרך כלל השלחן ערוך והרמב"ם פוסקים לפי מה שנאמר בגמרא או במשנה. הדין, "בן חמש עשרה לגמרא" אינו מובא בשום מקום בשלחן ערוך או ברמב"ם. לכאורה, מה שנאמר בפרקי אבות אינו הלכה שמתקופות אלה מתחילים ללמוד, אלא המשנה אומרת לך שאפשר להגיע להבנה מלאה של משנה רק בגיל עשר, אפשר להתחיל מקרא רק מגיל חמש (ועילוי לפי תוספות), ואפשר להבין הבנה עמוקה של הגמרא רק מגיל חמש עשרה. לא כתוב בשום הלכה ברמב"ם שאין להתחיל גמרא לפני גיל חמש עשרה, או משנה לפני גיל עשר¹¹.

11. לעומת זאת כל הפוסקים כותבים שאין להתחיל למידה לפני גיל שש - "מכניסים את התינוקות להתלמד כבן שש כבן שבע לפי כוח הבן ובנין גופו. ופחות מבן שש אין מכניסים אותו" (רמב"ם הלכות תלמוד תורה פרק ב' הלכה ב).

"בן חמש עשרה לגמרא" (אבות פרק ה'). סוף ה-formal operational period לאחר שמערכת האופרציות הלוגיות השונות הופכת להיות מערכת מסודרת ומושלמת, המחשבה לוגית, והיא נהיית מופשטת וגמישה¹². האגוצנטריות ברמת המינימום כאשר הילד מקבל ניסיון חברתי, אז מסוגל הנער להפיק את המקסימום מהתלמוד. התלמוד דורש מחשבה רב כיוונית, מחשבה מופשטת, גמישות המחשבה, והבנת דבר מתוך דבר.

כמו שנאמר קודם, כשכתוב "בן חמש עשרה לתלמוד" אין הכוונה שאין לתלמוד תלמוד לפני גיל חמש עשרה. הכוונה היא שאפשר להבין את התלמוד במלואו ובצורה מושלמת רק בגיל חמש עשרה. אין מוצאים בשום מקום בהלכה שאין ללמד תלמוד לפני גיל חמש עשרה. יש מעט בתי ספר בארץ ובעולם שבאמת מונחים לפי הכללים הנ"ל ואין מתחילים בהם לימוד תלמוד לפני גיל חמש עשרה.

לדעתי אפשרי וכדאי להתחיל תלמוד לפני כן. יש להרגיל את הילד לשפה (ארמית), צורת מחשבה, מבנה כללי, מבנה לשוני, המבנה הלוגי והכללים המובאים בגמרא. לאחר גיל 15, התלמיד מסוגל להבין את עומק הסוגיות, לכן מוטלת עלינו החובה למצוא שיטות הוראה לא רק להעביר את הנלמד אלא גם למצוא את הדרך לגרום להזדהות והנאה מהנלמד¹³.

במסכת עירובין (נד, ע"ב) אנו לומדים:

"רבי עקיבא אומר: מניין שחייב אדם לשנות לתלמידו עד שילמדנו? שנאמר - 'ולמדה את בני ישראל' (דברים ל"א, יט). ומנין עד שתהא סדורה בפיהם? - שנאמר 'שימה בפיהם' (שם). ומניין שחייב להראות לו פנים? שנאמר - 'ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם' (שמות כ"א, א), ערכם לפניהם כשלחן ערוך".

אין אני מתיימר במאמר אחד לגבש שיטות הוראה מוסדרות ולהמליץ באלו שיטות ללמד. אזכיר באופן כללי מספר אמצעים היכולים להגביר את ההזדהות עם הנלמד בכל המקצועות ובוודאי במקצוע הגמרא.

א. לימוד עצמי אתגרי - ניתן לדרוש מהתלמידים להכין בהכנה עצמית אתגריית כל סוגיא באמצעות מפות תרשימים ושאלות מתאימות. המשימות יתוכננו ויתוכנתו על פי רמת התלמידים¹⁴.

12. מבוסס על שלבי התפתחות של פיאגיה.

13. יש מורים רבים הסוברים שיש ללמד את התלמיד הצעיר תלמוד באמצעות "פרקי גמרא" שיצא לאור על ידי מכללת ליפשיץ. יש מורים שמצאו את תרשימי הזרימה של הרב סבתו, תרשימי זרימה של בית ספר נועם או "גמרא ברורה" יעילים.

14. תרשימי זרימה פוגעים בשיטת הוראה זו.

ב. **מציאת המורים המתאימים** - לעתים יש יתרון למורים שלא למדו 8 שנים בישיבה, למורים ששרתו כמפקדים בצ.ח.ל. לאלו יש לעתים שפה משותפת עם התלמידים והם מקנים מוטיבציה אדירה לתלמידים¹⁵.

ג. **תכנית "כולל"** - הוראה בקבוצות קטנות וקשר בלתי פורמלי בין האברך למספר מועט של תלמידים.

ד. **הוראה באמצעות כלים ויזואליים** - ניתן ללמד באמצעות תרשימים ומפות קוגניטיביות את הסוגיות השונות.

ה. **שימוש במולטי-מדיה** - הוראה באמצעות אינטרנט, באתרים המתוכננים בהיפרטקסט או באופן ליניארי. השקעה בתכניות מחשב והפצתם על דיסקטים, דיסקים או D.V.D.

"עת לעשות לה', אין לנו זכות להרשות לעצמנו להיכנע ולהתנהג ברפיון ידיים.

15. לדוגמה ר"מ בישיבת חורב, בוגר סיירת, שיש לו הצלחה בלתי רגילה עם תלמידיו.